

میر علم خان؛ کوچه مدرسه‌ها ودالان‌ها

میر علم خان در دوره قاجار

برابر آنچه نقشه‌ها نشان می‌دهند، کوچه میر علم خان در دوره قاجار درواقع بن‌بستی بوده است که مردم محلی ساکن در کوچه‌های شوکت‌الدوله، حوض نو و پنجه(برای رفتن به محدوده بازار مشهد بدون گذر از میدانهایی چهارباغ و بخش نخست کوچه حمام شاه) از آن استفاده می‌کرده‌اند. این کوچه در نقشه دالمج(ترسیم‌شده‌به‌سال۱۲۴۸خورشیدی)،مسیری جنوب‌شرقی به شمال غربی داشته و دارای سه فرعی شمالی‌ویک فرعی جنوبی بوده‌است. دوفرعی شمالی کوچه هر دو بن‌بست و دو فرعی بعدی دراصل، همان کوچه حوض نو بودند که از یک‌سو به کوچه حوض چهل‌پایه و از سمت دیگر به کوچه‌های پنجه و حمام شاه آن زمان، متصل می‌شدند.مهم‌ترین بنای کوچه هم در آن زمان، حمام میر علم‌خان بود که آن را یکی از بزرگان خاندان حاکم بر جنوب خراسان و بیرجند، یعنی خاندان علم در این کوچه، برای استفاده مردم محلی و زوار حضرت ثامن^(ع) ساخته بودند.

نکته جالب اینکه این حمام یکی از معدود حمام‌های تمیز و بدون منجلاب آن دوران در مشهد بوده است، چون نزدیک حرم مطهر بوده، بیشتر قشر مرفه از آن استفاده می‌کردند و همچنین برای گرم نگه‌داشتنش، از پسماندهای حیوانی و انسانی استفاده نمی‌کردند.

موقعیت کوچه میر علم خان بر روی نقشه قاجاری دالمج

میر علم خان در نیمه پایانی عصر پهلوی

کوچه میر علم‌خان در نیمه دوم حکومت پهلوی‌ها بر ایران، هم شاهد تغییرات چشمگیری بوده است. در این دوران، یک فرعی بن‌بست به فرعی‌های شمالی کوچه(حدفاصل دوفرعی اول) اضافه‌می‌شود. همچنین بر اثر تغییرات اعمال‌شده در ساختار سایر کوچه‌های مجاور(علاوه‌بر راه‌های ارتباطی سابق)، ابتدا به کوچه شوکت‌الدوله و از طریق آن به کوچه امیرتیمور و سپس حوض مونس و ارگ و بعدها هم به خیابان خسروی‌نو راه پیدا می‌کند.

تغییر بزرگ میر علم‌خان اما در دوران پهلوی دوم رخ می‌دهد که البته تا سال‌های پس از انقلاب اسلامی هم ادامه پیدا می‌کند و آن، تبدیل برخی پلاک‌های مسکونی کوچه به مدرسه علمیه است. نخستین تغییر از این مجموعه، ساخت مدرسه علمیه «جعفریه» توسط مرحوم آیت...غلامحسین عبدخدایی(به‌روایت مشهدی‌ها شیخ غلام‌حسین ترک) در نخستین فرعی بن‌بست کوچه به سال ۱۳۲۶ بوده است. اندکی بعد نیز در همان کوچه، مدرسه علمیه آیت...موسوی‌نژاد موسوم به «موسویه»، ساخته می‌شود.

یکی از بناهای قدیمی کوچه میر علم خان با کاشی‌های زینبلی در سردر خانه

رضا سلیمان‌نوری^(۱) به‌گواه نقشه‌ها، بیشتر کوچه‌های مشهد در طول دوران‌های تاریخی مختلف، نام‌های گوناگونی گرفته‌اند اما بعضی نام‌ها با اقبال بیشتری روبه‌رو می‌شوند، آن چنان که پس از تغییر هم از خاطر مردم کوچه‌وبازار پاک نمی‌شوند و همچنان باقی می‌مانند، حتی اگر بر تابلویی به‌صورت رسمی نوشته نشوند، حکایت کوچه «میر علم‌خان» که باید آن را کوچه مدرسه‌هاودالان‌های مشهد دانست، از همین دست نام‌هاست. این کوچه که از گذرهای قدیمی مشهد بوده‌است و نشانش بر نقشه‌های قاجاری شهر عیان است، در طول زمان، نام‌هایی چون کوچه میرزاابراهیم، شهید یگانه، مدرسه جعفریه، خطیب و سرانجام ابوالقاسم مصدق‌اکرم را به خود گرفته است، اما بیشتر به نام میر علم‌خان شناخته می‌شود، نامی که از اسم نخستین مالک حمام کهن و زیبایی کوچه(با قدمت قاجاری) گرفته شده است و هرچند دیگر نه خود میر علم‌خان در قید حیات است، نه اثری از آن حمام زیبا باقی مانده‌است، هنوز برای اهالی چهارباغ و مشهدی‌های قدیم این گذر، کوچه میر علم‌خان نام دارد.

میر علم خان در سال‌های پس از پیروزی انقلاب

روند ساخت مدرسه‌های علمیه در سال‌های نخست پس از انقلاب اسلامی در کوچه میر علم‌خان ادامه پیدا می‌کند، در این دوران ابتدا مدرسه‌المهدی را آیت...سیدان به سال ۱۳۵۹ در مجاورت این کوچه و در بخش جنوبی کوچه حوض‌نو ساخت. سپس مرحوم آیت...سیبویه در سال ۱۳۶۳ آخرین پلاک شمالی کوچه را به مدرسه علمیه امام حسین^(ع) تبدیل کرد و سرانجام در اواسط دهه۹۰ و پس از ساخت بنای جدید مدرسه سلیمانیه که پیش از این در محدوده بازار بزرگ مشهد قرار داشت و در جریان طرح نوسازی اطراف حرم مطهر تخریب شده بود، در حاشیه کوچه پنجه، دری نیز برای آن مجاور مدرسه امام حسین^(ع) ایجاد شد. بدین گونه شاید کوچه میر علم‌خان که در این فاصله از یک‌سو کوچه ابوالقاسم مصدق‌اکرم نام گرفته بود و از میانه هم دو پلاک کوچه‌های شهید یگانه^۲ و ۴ بر دیوار دو طرف آن نصب شده بود، شاهد بیشترین تجمع مدارس علمیه مشهد نسبت به طول کوچه باشد و بدین دلیل به کوچه مدراس علمیه هم مشهور شده باشد؛ البته در این مدت، تعدادی حسینیه و زائرسرا هم در این کوچه ساخته شد که نخستین آن‌ها را اعضای هیئت زینبیه روستای حسن‌آباد میند، سال ۱۳۶۴ با نام بیت‌الزینب^(۳) ایجاد کردند و پس از آن هم کاخکی‌ها، مسجد و حسینیه ابوالفضل کاخکی‌های مقیم مشهد را سال ۱۳۶۹ در تقاطع جنوبی کوچه‌های حوض نو و میر علم‌خان ساختند. فاطمیه شیرازی‌ها که بیشتر یک زائرسرا و رستوران است، عباسیه‌البنین که حالتی هتل‌ی دارد و حسینیه و محبان‌الزهرای پاچنار تهران، دیگر حسینیه‌زائرسراهای ساخته‌شده در سال‌های پس از انقلاب اسلامی در کوچه میر علم‌خان هستند.

مدرسه علمیه امام حسین^(ع) یکی از مدارس کوچه میر علم خان است

کوچه میر علم خان در یک نگاه

خطیب و سرانجام ابوالقاسم مصدق‌اکرم.
بنای مهم تاریخی: حمام میر علم که تنها حمام بدون منجلاب در مشهد بوده است.
ویژگی کوچه: در آن دالان‌ها، مدارس و حوزه‌های علمیه بسیاری ساخته شده است.

میر علم خان در دوره پهلوی

کوچه میر علم‌خان در دهه‌های نخست حکومت پهلوی‌ها بر ایران، دچار تغییر می‌شود، نخست آنکه در راستای سیاست مقابله با شخصیت‌های متنفذ محلی پهلوی اول، نام آن به «میرزاابراهیم» که یکی از چهره‌های معتمد حکومت و بازاری ساکن کوچه(در آن دوران) بوده‌است، تغییر پیدا می‌کند، اقدامی که با اقبال مردم محلی روبه‌رو نمی‌شود، تاجایی که در خاطرات باقی‌مانده از اهالی قدیم چهارباغ، هیچ‌کدام به این نام اشاره نکرده‌اند.

دیگر تغییر مهم در ساختار فیزیکی کوچه رخ می‌دهد، آن چنان که تعداد فرعی‌های آن نسبت به دوره قاجار افزایش پیدا می‌کند. در این دوران، کوچه میر علم‌خان دارای چهار فرعی شمالی و دو فرعی جنوبی می‌شود که تمام آن‌ها(به غیر از همان دو فرعی که دراصل بخش‌های شمالی و جنوبی کوچه حوض‌نو بودند)، هیچ راه خروجی نداشته و بن‌بست بوده‌اند. دو فرعی آخر کوچه هم بر اثر تقسیم پلاک آخر این مسیر که خانه‌باغی بزرگ بوده است، به چند پلاک کوچک‌تر تقسیم می‌شود، البته دومین فرعی شمالی کوچه نیز مانند دوران قاجار -بیش از آنکه یک کوچه بن‌بست باشد- دالانی شکل بوده است. ناگفته نماند که از اواسط دهه۳۰ مرحوم «سیدجوادسیستانی» با خرید منزلی در کوچه حوض‌نو(که دری هم به دالان گفته‌شده در بالا داشته است)، زمینه را برای ساخت سایر فضا‌های مذهبی در این کوچه فراهم می‌کند.

نمایی از مدرسه علمیه جعفریه

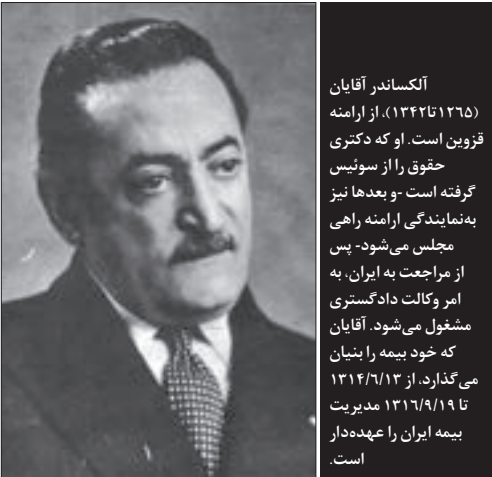
میر علم خان؛ این روزها

کوچه میر علم‌خان کنونی از ورودی محدوده باز جلوی باب‌الهادی حرم مطهر رضوی شروع می‌شود و به همین دلیل، نخستین پلاک غربی آن با نخستین پلاک جنوبی کوچه آیت...فقی مشترک است. از این پلاک تا محدوده حمام سابق میر علم‌خان که از اواسط دهه ۸۰خورشیدی(در جریان طرح نوسازی اطراف حرم مطهر رضوی تخریب و با یکی دو پلاک مجاور خود تبدیل به پارکینگ شده‌است)، سه پلاک مسکونی و یک پلاک تبدیل به انباری شده وجود دارد که یکی از آن‌ها دارای سردر کاشی‌کاری‌شده بسیار زیبایی است و پلاک دیگر هم مربوط به یک خاندان ارزشمند از منظر معماری پهلوی دوم است.

سمت شرقی این کوچه بافضای سبز مسجدصدیقی‌ها شروع می‌شود و پس از آن، نبش نخستین فرعی کوچه، بنایی است که روزگاری مرکز پزشکی دکتر خطیب‌بوده‌است. نبش دیگر کوچه، پس از مجموعه مسکونی حیدر هم پلاکی با بنایی پهلوی دومی است و در مجاورت آن، دومین و طولانی‌ترین دالان موجود کوچه قرار دارد. این دالان که سقفش چوبی و کفش‌سنگ‌فرش است، پنج پلاک مختلف را میزبانی می‌کند اما تنها یک پلاکش ساکن دارد. پس از این دالان هم کاشی سردر زیبایی یک تجارت‌خانه رؤیت‌شدنی است که علاوه‌بر نام مالک تجارت‌خانه، سوره توحید و آیه «و ان یکاد»، بر کاشی آن نقش بسته است. پلاک بعدی که در تقاطع این کوچه و کوچه حوض‌نو قرار دارد، به حسینیه کاخکی‌ها اختصاص دارد. در بخش شمالی کوچه میر علم‌خان، پس از تقاطع کوچه حوض نو، پنج پلاک شامل یک منزل مسکونی، دو بنای درحال تخریب و تخریب‌شده، یک حسینیه و مدرسه علمیه سلیمانیه قد علم کرده‌اند. اما در بخش جنوبی این بخش از مسیر، پس از پلاک مسکونی نبش کوچه، به‌ترتیب یک کارگاه ساختمانی، خانه‌ای پهلوی اولی و رهاشده -که زمانی میزبان مکتب قرآن‌خانه پوررنجبر بوده‌است- خانه‌ای مسکونی و بیت‌الزینب قرار گرفته‌اند. در آخرین فرعی جنوبی کوچه هم یک خانه مسکونی با دری زیبا، سومین دالان کوچه که میزبان دو خانه با درهایی چوبی است و سپس بنای بلندمرتبه عباسیه‌البنین، یک بنای درحال ساخت و مجتمع فرهنگی اقامتی قائم، مشاهده می‌شود.

نام خانم پوررنجبر(خلق‌کننده روش نوین آموزش قرآن به کودکان ونوجوانان در ایران) به‌عنوان دیگر بزرگ ساکن کوچه میر علم‌خان، در سال‌های نه‌چندان دور ثبت است. ناگفته نماند که اکنون منزل محل سکونت و مکتب مرحوم پوررنجبر و تجارت‌خانه مرحوم حسین‌زاده، هر دو به‌صورت نیمه‌مخروبه در این کوچه به حیات خود ادامه می‌دهند.

اولین جلسه مجمع عمومی بیمه ایران، ۱۳ شهریور ۱۳۱۴ تشکیل شد
ملی شدن صنعت بیمه

آکhsاندر آقاییان (۱۲۶۵ تا ۱۳۴۲)، از ارامنه قزوین است. او که دکتر حقوق را از سوئیس

گرفته است و بعدها نیز به نمایندگی ارامنه راهی مجلس می‌شود- پس از مراجعت به ایران، به امر وکالت دادگستری مشغول می‌شود. آقاییان که خود بیمه را بنیان می‌گذارد، از ۱۲۴۲/۶/۱۳ تا ۱۳۱۶/۹/۱۹ مدیریت بیمه ایران را عهده‌دار است.

حسین بیاتا پیدایش بیمه در ایران به شکل مدرن و امروزی آن به سال ۱۲۶۹ خورشیدی و دوره سلطنت ناصرالدین‌شاه قاجار بازمی‌گردد. چندی‌پس از بازگشت ناصرالدین‌شاه از سفر سوم اروپا و به‌منظور اجرای قسمت چهارم تعهدنامه، مذاکراتی بین دولت ایران و سفارت روس انجام می‌گیرد و طی آن، شخصی از اتباع روس به نام «لازار پولیاکف» برای تأسیس «اداره بیمه و حمل‌ونقل» در مملکت ایران، امتیاز انحصاری برای ۷۵ سال به‌دست می‌آورد. این قرارداد دو بخش مهم دارد، اول ایجاد اداره بیمه به‌منظور پوشش خطرهایی همچون آتش‌سوزی، بلایای طبیعی، مرگ‌ومیر دام و چهارپایان، از کارافتادگی و مستمری دوران بازنشستگی مردم و خطرهای ناشی از حمل‌ونقل کالاهای بازرگانان. دوم، راه اندازی اداره‌ای برای حمل‌ونقل کالا در داخل مرزهای ایران و ارسال به سایر کشورها و ایجاد انبار و سایر تأسیسات موردنیاز عملیات صنعت حمل‌ونقل. منابعی وجود دارند که می‌گویند پولیاکف نمی‌تواند در مهلت سه‌ساله‌ای که دارد، زمینه را برای انجام این کار آماده کند و همین امر باعث می‌شود این امتیاز لغو شود، اما نظریه معتبر دیگری معتقد است که پولیاکف، «شرکت بیمه و حمل‌ونقل» را راه‌اندازی می‌کند و در شهرهای مختلف، نمایندگی باربری و بیمه‌بار را برعهده می‌گیرد و همین شرکت است که راه‌های شوسه تهران، انزلی، همدان و قزوین را دایر می‌کند و ارتباط کشتیرانی میان روسیه و ایران را از طریق دریای خزر ممکن می‌سازد. در سال ۱۲۸۲ یعنی سیزده سال پس از اعطای امتیازنامه تأسیس «شرکت حمل‌ونقل و بیمه ایران»، شرکت قفقاز مرکوری با دریافت مجوز از شرکت لازار پولیاکف در قزوین اولین شعبه خود را تأسیس می‌کند و کم‌کم کارش را در دیگر شهرها گسترش و رشد می‌دهد. چیزی نمی‌گذرد که در ادامه همین روند، شرکت روسی «نادودا» هم در قالب امتیاز شرکت بیمه و حمل‌ونقل در ایران، فعالیت خود را آغاز می‌کند.

انحصاری که به‌موجب این امتیازنامه هفتادوپنچ‌ساله، به‌وجود آمده است و سفارت روسیه مستقیم بر اجرا و انجام آن نظارت می‌کند و عملاً راه را برای حضور دیگر شرکت‌ها و حتی فعالان معترض و توانمند داخل کشور بسته است، انقلاب اکتبر ۱۹۱۷ روسیه است که عملاً ایران را از چنگ این امتیازنامه نجات می‌دهد؛ بدین ترتیب که در ژوئن ۱۹۱۹ دولت سوسیالیستی روسیه تمام امتیازات مربوط به روسیه تزاری را لغو می‌کند.

اولین شرکتی که بعد از شرکت‌های روسی -که حالا دولتی شده‌اند و ذیل نام دولتی «اینکستراخ» فعالیت می‌کنند- در سال ۱۳۰۰ به بازار بیمه ایران وارد می‌شود، شرکت بیمه انگلیسی «آلیانس» است. بازار ایران در ادامه، میزبان شرکت‌های بیمه‌ای دیگری از انگلیس، آلمان، اتریش، سوئیس و دیگر نقاط جهان می‌شود. دهه اول قرن گذشته، درمجموع ۲۹ شرکت بیمه خارجی در ایران فعالیت می‌کنند که بیمه‌های مدنظر خود را با نرخ‌ها و شرایطی که خود صلاح می‌دانند، به مردم عرضه می‌کنند.

- بنیان‌گذار بیمه در ایران

دکتر، آکhsاندر آقاییان، رامی‌توان بنیان‌گذار بیمه در ایران دانست. او وکیل دعایو است و هم‌زمان برای بیمه نادرذا در ایران کار می‌کند. تصویب قانون و نظام‌نامه ثبت شرکت‌ها در ایران به سال ۱۳۱۰، دکتر آقاییان را به فکر تأسیس یک شرکت بیمه ایرانی می‌اندازد. او در خاطرات خود می‌گوید: «در سنه ۱۳۱۰ فکر کردم اگر یک شرکت بیمه تشکیل بشود، اتحادی از خروج ارز جلوگیری می‌شود و برای عده‌ای هم کار پیدا می‌شود... در فکر تأسیس یک شرکت داخلی بودم، ولی سرمایه آن را نداشتم تا اینکه علی‌اکبر داور به وزارت‌مالیه منصوب شد و از آنجایی که نام‌برده از دوستان این جانب بود، فکر خود را با او درمیان گذاشتم. داور با قبول این پیشنهاد، تشکیل یک شرکت بیمه داخلی را با سرمایه دولت در برنامه خود قرار داد و در نهایت بحث مجوز قانونی تأسیس شرکت بیمه و تأمین سرمایه اولیه را در لایحه قانونی بوجه کل کشور در سال ۱۳۱۴ گنج‌انید که به تصویب رسید».

در فهرست ضمیمه قانون بوجه کل کشور در سال ۱۳۱۴ (مصوب ۱۲ اسفند ۱۳۱۲)، در بخش هزینه‌ها(باب اعتبارات وزارت‌مالیه)، مبلغ یک میلیون و ۵۰۰ هزار ریال برای سرمایه شرکت و در بخش عایدات در قسمت «سهام و منافع دولتی»، درآمدی معادل ۴۰۰ هزار ریال به‌عنوان عایدات شرکت بیمه پیش‌بینی می‌شود. شرکت‌های خارجی که در صنعت بیمه فعال هستند، با طرح راه‌اندازی بیمه ملی مخالفت می‌کنند. آن‌ها اعتقاد دارند یک دولت مقتدر و تک‌قطبی که تجربه‌ای در عرصه بیمه ندارد، توانایی و صلاحیت راه‌اندازی بیمه را ندارد، البته این مخالفت‌ها تأثیری نمی‌کند و ایران، اولین کشور منطقه است که بیمه ملی را راه‌اندازی می‌کند. اولین جلسه مجمع عمومی بیمه ایران در تاریخ ۱۳ شهریور ۱۳۱۴ تشکیل می‌شود که در جریان آن، اساس‌نامه شرکت تصویب شده، اولین هیئت‌مدیره و اولین بازرسان قانونی آن نیز معین می‌شوند. مسئولان شرکت، دو اتاق در زیرزمین ساختمان حاج‌مهدی سلامت در خیابان لاله‌زار اجاره می‌کنند و شرکت رسماً در تاریخ ۱۴ آبان ۱۳۱۴ با نطق داور(وزیر مالیه) گشایش می‌یابد. جالب اینکه اولین بیمه‌نامه نیز به نام داور و برای آتش‌سوزی ساختمان مسکونی‌اش صادر می‌شود. پس از افتتاح رسمی، فعالیت‌های کاری و عمومی شرکت از ۱۵ آبان آغاز می‌شود، به همین دلیل، این روز به نام «سالروز تأسیس بیمه ایران» و سپس به نام «روز بیمه»، به ثبت رسیده است.

شرکت‌های بیمه خارجی تمایلی به انعقاد قرارداد بیمه خوداکنایی با بیمه ایران ندارند تا اینکه مجلس دهم شورا به تاریخ ۱۷ اردیبهشت ۱۳۱۶ قانون بیمه را تصویب می‌کند که ضمن تعریف معاملات بیمه و قوانین آن، وضعیت را نیز برای بیمه ایران قدری بهتر می‌کند. براساس این قانون، سازمان‌های دولتی موظف می‌شوند خود را تحت پوشش بیمه ایران درآورند.

منبع: برخی اطلاعات این نوشتار از سامانه قوانین مرکز پژوهش‌های مجلس شورای اسلامی، و تارنماهای «گروه وکلای حقوقی سوبارش» و «راه‌داخت»، وام گرفته شده است.